

6. Durum

6.1 Durum nedir?

dildeki öğelerin dizimsel ilişkileri

- (1) a. adam her sabah araba ev okul gitmek
b. adam her sabah arabayla evden okula gitmek

“durum” ve “durum belirleyicisi” ne demektir?

(1a)da sözcükler arasındaki ilişkiler söz konusu değilken (1b)de bu ilişki kurulmuştur. Demek ki, sözcükler dizimsel düzlemde birbirleriyle kurdukları bağlantı türüne göre bir “duruş biçimi” almaktadır. İşte bu duruş biçimlerine **durum**, onların bu duruma göre biçimlenişlerine de **durum belirleyicileri** denir.

6.2 Durum kavramına tarihsel bir bakış

geleneksel bakış Eski Yunanca ve Latince çalışmaları temellidir

Geleneksel durum anlayışı Eski Yunancaya dayanan Latince çalışmalarıyla biçimlenmiştir. Bugünkü geleneksel durum terminolojisi büyük çapta Eski Yunancadan kaynaklanır. Latincenin de bu terminolojinin gelişmesine katkıları olmuştur.

6.3 Hangi durumlar vardır?

durum enoanteri

Bugünkü literatürde hangi durumlar bulunmakta olduğuna ilişkin tartışmalarda kimi ayrılıklar olsa da durum denince ilk akla gelenler şunlardır: **yalın**, **belirtme**, **çıkma**, **bulunma**, **ayrılma**, **araç**, **birliktelik** ve **tamlayan**. Ayrılıklar genellikle bunların alt kategorilerinin belirlenmesine yatmaktadır.

6.4 Durumun anlamı ve işlevi

Durumlar	İşlev / dilbilgisi	Anlam
yalın durum	Özneyi gösterir	Anlam yansıtmaz
belirtme durumu	Nesneyi gösterir	Belirtlilik anlatır
tamlayan durumu	Tamlayıcı gösterir	Anlam yansıtmaz
yönelme durumu	Dolaylı tümleçleri gösterir	Yön gösterir
çıkma durumu	Dolaylı tümleçleri gösterir	Yön gösterir
bulunma durumu	Dolaylı tümleçleri gösterir	Yer gösterir

Şimdi bu tür bir sınıflandırma doğru mudur, bakalım. Bunun için ilkin şu soruları sorabiliriz:

- ① Burada ilk akla gelen soru şudur: Üç ayrı durum eki (-DE, -DEN, -E) gerçekten de aynı tür tümce ögesi ile, yani dolaylı tümleç ile mi etkileşimindedir?

Bu üç ayrı durumu taşıyan tümleçler arasında görev açısından gerçekten bir fark yok mudur?

- ② *Anlamsal / işlevsel ayrımının sağlam dayanakları var mıdır?*

Durumların işlevsel ve anlamsal diye ayrılmasının bütünüyle dayanaksız ya da yalnızca didaktik kaygılı olduğunun en basit tanıtı genelde “anlamsal” olarak bilinen durumların “işlevsel” olarak bilinen durumların üstlendiği görevleri üstlenmesidir.

- (2) Nyumba-ni m-na wa-tu
Ev-KAL var insan
'Evde insan var'

- (3) Tre-ni Rooma-m
gitmek Roma-BEL
'Roma'ya gitmek'

- ③ Asıl sorunlu olan nokta ise şudur:

Anlamsal durumlar belirli bir anlamsallık taşıyıcılar da sonuçta yine de bir tümce ögesini göstermektedirler: dolaylı tümleçler.

Öyleyse anlamsal durumlar da bir ölçüde dilbilgisel durumdurlar.

ek bilgi 1

Dolaylı tümleş/nesne ayrımı

Niçin dolaylı tümleş ve nesne ayrımı yapılmaktadır?

Aşağıdaki tümcelerde eylem ile nesne ve eylem ile dolaylı tümleşler arasındaki ilişkiyi inceleyiniz.

- (a) i. Aslı mutfakta **bardağı** elinden yere düşürdü.
ii. Aslı mutfakta elinden yere düşürdü.
- (b) i. Aslı mutfakta bardağı elinden **yere** düşürdü.
ii. Aslı mutfakta bardağı elinden düşürdü.
- (c) i. Aslı mutfakta bardağı **elinden** yere düşürdü.
ii. Aslı mutfakta bardağı yere düşürdü.
- (d) i. Aslı **mutfakta** bardağı elinden yere düşürdü.
ii. Aslı bardağı elinden yere düşürdü.

Görüldüğü gibi, nesne ile eylem arasındaki ilişki dolaylı tümleş ile eylem arasındaki ilişkiye göre çok daha sıklıdır.

Öyleyse böyle bir görünüm dolaylı tümleş ve nesne ayrımı yapmak için bir dayanak olabilir mi?

Aşağıdaki örnekleri inceleyelim:

- (e) i. Ali bana kızıyor.
ii. Ali bana çiçek topluyor.
- (f) i. Ali Ankara'da oturuyor.
ii. Ali Ankara'da beni aradı.
- (g) i. Ali bu evden nefret ediyor.
ii. Ali bu evden denizi seyrediyor.

Şimdi tümcelerde ki dolaylı tümleşleri silelim:

- (h) i. *Ali kızıyor.
ii. Ali çiçek topluyor.
- (i) i. *Ali oturuyor.
ii. Ali beni aradı.
- (j) i. *Ali nefret ediyor.
ii. Ali denizi seyrediyor.

Görüldüğü gibi (i) tümceleri bozuktur. Öyleyse (i) ve (ii) tümcelerindeki dolaylı tümleşler aynı nitelikte değildir.

Üstelik (e) tümcesindeki dolaylı tümleşlerin ikisi de **yön göstermemektedir**. (krş. *Ali odaya girdi*)

(g) tümcelerinde de dolaylı tümleşler kaynak gösterilmektedir. Birincisinde nesne ikincisinde ise yer göstermektedir (krş *Ali evden çıktı*).

Tüm bunlara karşın geleneksel dilbilgisi bunlara aynı adı vermiştir: **dolaylı tümleşler**.

- (4) Çocuk okulda kitabı pencereden sokağa fırlattı.

“Anlamsal” durumlar olarak adlandırılan durumlar belirli “anlam”ları gösteriyorlarsa niçin *çocuk* ve *kitabı* sözcükleri aldıkları durumlarla bir “anlam” göstermesinler?

- (5) a. Aslı **bana** bakıyor.
b. Aslı **bana** kızıyor.
- (6) a. Aslı **köpekten** kaçıyor.
b. Aslı **köpekten** korkuyor.
- (7) a. **Tavuk** beni takip ediyor.
b. **Tavuk** pişti.

Yukarıdaki örneklere bakarak şu yargılara varabilir miyiz?

- a. Türkçede yönelme durumu yön gösterir.
- b. Türkçede çıkma durumu kaynak gösterir.
- c. Türkçede yalın durumu eylemin yapıcısını gösterir.

Sonuç:

Anlamsallık durum ile ilgili değildir. Tümcenin öğelerine birtakım roller yükleme işi ile bu öğelerin tümcede ne tür kurucular oldukları konusu birbirinden tamamen ayrı düzlemleri ilgilendirmektedir.

6.5 Türkçede durumlar

durum yükleme, durum yükleyici durum yüklenici kavramları

- (8) a. Ali eve baktı.
b. *Ali eve gördü.
c. Ali evi gördü.

AÖler durumları kendi içsel özelliklerine göre değil, onları yöneten öğeler aracılığı ile almaktadırlar. Bu işleme **durum yükleme** denmektedir. Eylemler de -tıpkı rol yüklemde olduğu gibi- birer **durum yükleyicidirler**. AÖler ise birer **durum yüklenicidir**.

alıştırma 1

Ancak sadece eylemler durum yükleyici değildir. Aşağıdaki örnekleri inceleyerek Türkçede başka hangi öğelerin durum yükleyici olduğunu bulmaya çalışınız.

- (a) Ali-**nin** kitabı eskidi.
(b) Ali Zeynep-**e** aşık.
(c) Ben de ders-**ten** sonra geleceğim.

durum süzgeci

- (9) a. *Ev gidiyorum
b. *Ev o gördüm.
c. *[Ali ev gittiği] biliyorum.
d. *[Ev o gördüğün] biliyorum.
- (10) Her AÖ'ye bir durum yüklenmelidir.
- (11) a. Ev-**e** gidiyorum
b. Ev-**de** o-**nu** gördüm.
c. [Ali-**nin** ev-**e** gittiği]-**ni** biliyorum.
d. *[Ev-**de** o-**nu** gördüğün]-**ü** biliyorum.
- (12) *adıl* [*adıl* ev-**de** o-**nu** gördüğüm]-**ü** biliyorsun.
- (13) *adıl* [**o-nun** ev-**de** o-**nu** gördüğüm]-**ü** biliyorsun.
- (14) Her açık AÖ'ye bir durum yüklenmelidir.

Türkçedeki durumlar

- (15) a. Ali kitab-**ı** okudu. BEL
b. Ali kitab-**a** baktı. YÖN
c. Ali ev-**de** bekliyor. KAL
ç. Ali ev-**den** ayrıldı. ÇIK
- (16) a. Ali-**Ø** geldi. YAL
b. Ben [Ali-**nin** geldiğini] biliyorum TAM

Soyut durum ve biçimbilimsel durum ayrımı

- (17) a. **Er** liebt mich und ich liebe **ihn**
b. **Ali** liebt mich und ich liebe **Ali**
- (18) a. Ben **o-nun** için buralara kadar geldim.
b. *Ben **Ali-nin** için buralara kadar geldim.
c. Ben **Ali** için buralara kadar geldim.
- (19) Her açık AÖ'ye soyut bir DURUM yüklenmelidir.

6.6 Belirtme durumu

6.6.1 Belirtme durumunun genel görünümü

- (20) a. Erkin kitab-ı okuyor.
b. Erkin kitap okuyor.

(20b) tümcesindeki *kitap* AÖsü ile ilgili üç tür yorum yapmak olasıdır:

- a) *Kitap* ögesi yalın durumdadır.
b) *Kitap* ögesi belirtme durumundadır, ancak ek almamıştır.
c) *Kitap* ögesi durumsuzdur.

Şimdi bu olasılıkları sırasıyla inceleyelim.

a) *Kitap* ögesi yalın durumdadır

- (21) Erkin kitap okuyor.
YAL YAL
- (22) a. Erkin **adama** / **ona** bakıyor. YÖN
b. Erkin **adamdan** / **ondan** korkuyor. ÇIK
c. **Adamda** / **onda** para var. KAL
d. **Adam** / **o** buraya geliyor. YAL
- (23) Erkin **kitap** / **onu** okuyor.

Bu test *kitap* AÖsünün yalın olmadığını açık bir biçimde göstermektedir.

b) *Kitap* ögesi belirtme durumundadır, ancak ek almamıştır.

- (24) a. Erkin kitab-ı okuyor.
BEL
b. Erkin kitap okuyor.
BEL
- (25) a. Ayşe liebt **ihn** / *er
b. Ayşe liebt **ihren** Freund / *ihr Freund
c. Ayşe liebt **Ali**
- (26) a. Ayşe loves **him** / *he
b. Ayşe loves **her friend**
c. Ayşe loves **Ali**
- (27) a. Ayşe **on-u** / *o seviyor.
b. Ayşe **çikolata-yı** / **çikolata** seviyor.
c. Ayşe **Ali'yi** / *Ali seviyor.
- (28) adılar: Ayşe **on-u** / *o seviyor.
özel adlar: Ayşe **Ali'yi** / *Ali seviyor.
iyelikli AÖler: Ayşe **arkadaşın-ı** / *arkadaşı seviyor.
belirli niteleyicili AÖ'ler: Ayşe **diğer çocuğ-u** / *diğer çocuk seviyor.
- (29) a. Ali **kutu** / **kutu-yu** yaptı.
b. Ali sonunda **haber** / **haber-i** verdi
- (30) a. Ali **karton-u** **kutu** yaptı.
b. Ali **olay-ı** **haber** verdi
- (31) a. *Ali **karton-u** **kutu-yu** yaptı.
b. *Ali **olay-ı** **haber-i** verdi
- (32) a. *Ali **karton-u** **onu** / **o** yaptı.
b. *Ali **olay-ı** **onu** / **o** verdi

Şimdi sorulması gereken soru şudur: (30)daki tümcelerde ilk AÖler belirtme durumundaysa ikinci AÖlerin durumu nedir?

ek bilgi 2

Çift geçişlilik ve çift belirtme durumu

Türkçenin tersine Almanca ve Yunancada iki belirtme durumlu AÖ görülebilmektedir:

- (a) Er nannte **den Kaufmann einen Betrüger**.
o adlandırmak tan satıcı tan dolandırıcı
- (c) Er lehrt **mich das Lesen**.
o öğretmek ben.Bel okuma.Bel
- (b) ho polemos **aeimnēston paideian autous** epaideuse
tan savaş.Yal hatıra ders.Bel onlar.Bel öğret.Gen.3tk
'Savaş onlar için kalıcı bir ders olur.'

c) *Kitap* ögesi durumsuzdur.

- (33) a. Erkin kitab-ı okuyor.
BEL
b. Erkin kitap okuyor.
durumsuz

ÖZNE-EYLEM BİTİŞMESİ

- (34) a. Arı beni soktu.
b. Beni arı soktu. [arı sokması]
- (35) a. ?Yağmur Essen'a sık sık yağıyor.
b. Essen'a sık sık yağmur yağıyor. [yağmur yağması]

NESNE-EYLEM BİTİŞMESİ

- (36) a. Ali haber-i vermiş.
b. Ali haber vermiş. [haber vermek]
- (37) a. *Ali örgü-yü örüyor.
b. Ali örgü örüyor. [örgü örmek]

- (38) Ali **haber** [E vermiş].

Ali [E **haber** vermiş].

- (39) Ali **örgü** [E örüyor].

Ali [E **örgü** örüyor].

Bu iddia doğruysa, yani nesne AÖsü eylem alanı içine yerleştiyse bu AÖ ile eylem arasına bir ögenin girmemesi (**yandaş** olması), girmesi durumunda bozuk bir üretim gerçekleşmesi gerekir Gerçekten de durum böyledir:

- (40) a. Ali bunu **haber** vermiş.
b. *Ali **haber** bunu vermiş.
c. ***Haber** Ali bunu vermiş.
d. *Ali bunu vermiş **haber**.

- (41) a. Erkin **kitap** okudu.
b. ***Kitap** Erkin okudu.
c. ?Erkin okudu **kitap**.

- (42) a. Erkin **kitab-ı** okudu.
b. **Kitab-ı** Erkin okudu.
c. Erkin okudu **kitab-ı**.

- (43) Erkin **kitap** [E okudu].

Erkin [E **kitap** okudu].

- (44) a. Bir **kitap** Erkin, bir **kitap** da Cansu okudu.
b. Erkin bir **kitap** bugün okudu, bir kitap da dün.
c. Erkin **kitap** bile okudu.

(44) tümcelerinde *kitap* AÖ'sünün eylem ile yandaş olmadığı görülmektedir. Örneğin (44a) ve (b)deki sıralı yapılarda bir üyenin önünde, (44c)'de de *bile* ögesinin önünde bulunmaktadır.

6.6.2 Belirtme durumu ve belirtililik özelliği

belirtlilik kavramının tanımı

Belirlilik (ya da özgüllük) kısaca, tek olma (teklik), bilgisellik (eski/yeni), gönderimsel olma ve tanıdık olma kavramları ile açıklanabilir. Aşağıdaki iki tümede bu ayrım açıkça görülmektedir:

- (45) Ali hep **kitap** okur.
(46) Ali **kitab-ı** okudu.

(45)teki *kitap* bilgisel bakımdan “yeni” bilgidir, teklik özelliği taşımaz, gönderimsel bir özellik taşımamaktadır, tanıdık değildir. Buna karşın (46)daki *kitap* “eski” bilgidir, gönderimseldir, teklik özelliği taşır ve tanıdıktır.

BEL durumu yüklenmiş belirli olmayan AÖ'ler

- (47) Bugün ben evimdeki kitaplıktan belki elli, belki otuz, belki on yıllık **bir kitabı** açıp bakabiliyorum.
(48) **Bir kitabı** en az dört kez yazmak sizin çapınızdaki bir yazar için çok olmuyor mu?
Csató (1988:118)'den
- (49) Jürü yarışmanın **en güzel kızını** yarın seçecek.
(50) İşe başlayınca **bir fakiri** sevindireceğim.
(Emeksiz 2003)'ten
- (51) a. Ben doğru dürüst **iki lafı** bir araya getiremem.
b. **Bir milyon vatandaşı** ev sahibi yapacağız.
c. **Bir Türkü** başkan seçelim.
(Johanson 1977)'den

BEL durumu yüklenmemiş özgül olan AÖler

- (52) Geçen hafta **bir araba** aldım.
(53) Dün **bir kitap** okudum.
(Emeksiz 2003)'ten

Ancak burada bu AÖlerin dinleyici bakımından belirli olmadığı söylenebilir. Ancak konuşmacı bakımından bu AÖler özgüldür.

Özgüllüğe dinleyici odaklı baktığımızda tümceleri farklı farklı yorumlayabiliriz:

- (54) Mehmet ailesinin onaylamayacağı **bir kadınla** evlenmek istiyor.
1. **Önerme:** Mehmet için evleneceği belli bir kadın yok, ancak bir gün evlenirse, evleneceği kadın ailesinin onaylamayacağı biri olacak.
 2. **Önerme:** Mehmet için belli bir kadın var ve evlenme eylemini gerçekleştirme aşamasında; ailesi ise o kadını onaylamıyor.
(Emeksiz 2003)'ten

ek bilgi 3

Belirtme durumu ekinin eklenmesi gereken yerlerle ilgili olarak öğrencilere şu bilgiler verilebilir:

A. Nesne içsel olarak özgüllük ya da belirlilik taşıyorsa Bel Durumu eklenmelidir.

- (a) i. Erkin **onu** okuyor.
ii. *Erkin **o** okuyor.
- (b) i. Erkin **Ayşe'yi** gördü.
ii. *Erkin **Ayşe** gördü.

B. Belirli niceleyiciler (*bu, şu, o, diğer, öbür, aynı, bütün, tüm, her, her bir vb*) de içsel olarak özgüllük, belirlilik taşımaktadır, bu durumunda da BEL durumu eklenmelidir:

- (c) i. Erkin **diğer kitabı** okuyor.
ii. *Erkin **diğer kitap** okuyor.

C. İyelik eklerinin eklendiği AÖlere BEL durumu eklenmelidir:

- (d) i. Erkin **kitabımı** okuyor.
ii. *Erkin **kitabım** okuyor.

Ancak olası bileşiklerde bu durum geçerli değildir:

- (e) i. Ali **çamaşır makinesini** aldı.
ii. Ali **çamaşır makinesi** aldı.

D. Kapsayıcı (generic) nesnenin çoğul olduğu durumlarda BEL durumu eki eklenmek zorundadır:

- (f) i. Bir öğretmen **öğrencileri** sevmeli.
ii. *Bir öğretmen **öğrenciler** sevmeli.

Çoğul AÖler kapsayıcı olmadıkları durumlarda BEL durumu eklenmeyebilir. Bu da belirlilik ve özgüllük ayrımını gösterir:

- (g) i. Ben kapıda **öğrencileri** gördüm.
ii. Ben kapıda **öğrenciler** gördüm.
- (h) i. **Çiçekleri** topladım.
ii. **Çiçekler** topladım.

E. Türkçede BEL durumu eklenemeyen AÖ sadece eylem-önü konumunda bulunabilir. Bunun dışındaki tüm konumlarda AÖye BEL durumu eklenmelidir:

- (i) i. Ali dün bana **kitap** getirdi.
ii. Ali dün **kitabı** / ***kitap** bana getirdi.
iii. Ali **kitabı** / ***kitap** dün bana getirdi.
iv. **Kitabı** / ***kitap** Ali dün bana getirdi.
v. Ali dün bana getirdi **kitabı** / ***kitap**